

УДК 364.043.4

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282271

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПІДТРИМКИ САМОТНІХ МАТЕРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Саранча Ірина, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5715-6271>

E-mail: isarancha@gmail.com

Парнева Наталія, студентка, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3609-8401>

E-mail: 2sciencev@gmail.com

У статті теоретично обґрунтовано питання соціальної підтримки одиноких матерів: розкрито історичні аспекти поняття «материнство» та визначено рівень законодавчого закріплення поняття «одинокі матері» в Україні; охарактеризовано сучасні технології соціальної роботи з самотніми матерями та вплив реалій воєнного часу на їх форму та зміст, а також описано типові проблеми неповних сімей. Описано міжнародний досвід соціально-психологічної роботи з одинокими матерями в умовах воєнного стану та на його основі згруповано основні стратегії соціальної допомоги одиноким матерям, що реалізуються у різних країнах.

Ключові слова: материнство, одинока матір, неповна сім'я, соціальний захист, технології соціальної роботи, соціальні проблеми одиноких матерів.

MODERN PROBLEMS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL WORK FOR SUPPORT OF SINGLE MOTHERS IN WARTIME CONDITIONS

Sarancha Iryna, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5715-6271>

E-mail: isarancha@gmail.com

Parneva Nataliia, Student, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3609-8401>

E-mail: 2sciencev@gmail.com

The article theoretically substantiates the issue of social support for single mothers: the historical aspects of the concept «motherhood» are revealed and the level of legislative consolidation of the concept of «single mother» in Ukraine is determined; modern technologies of social work with single mothers and the influence of wartime realities on their form and content are characterized, as well as typical problems of single-parent families are described. The international experience of socio-psychological work with single mothers in wartime conditions is described, and on its basis, the main strategies of social assistance to single mothers implemented in different countries are grouped.

Along with the theoretical analysis, the article highlights the results of the empirical research, which consisted of several stages: definition of the goal, tasks, object and subject of the research; choice of research methods; direct research; case analysis of the received data and the selection of ways to overcome the outlined problems. The results of the data obtained during the use of psychological diagnostic methods made it possible to describe in detail the main psychological and interpersonal problems that arise by single mothers at various stages of their life. With the help of the data

obtained during the sociological survey, the actual and most significant problems and needs faced by single mothers in Ukraine since the intensification of the military conflict in the greater territory of Ukraine were formed.

The field research data made it possible to conduct an effective case analysis, with the aim of summarizing the data and outlining the most urgent social problems of single mothers, which can be solved through introduction and implementation of social projects in Ukraine and individual territorial communities.

Based on the results of the theoretical analysis and conducted empirical research, the article draws general conclusions regarding the socio-psychological problems of single mothers in Ukraine and suggests ways to overcome the main problems and increase the ability to meet the basic needs of this category of citizens.

Keywords: *motherhood, single mother, incomplete family, social protection, technologies of social work, social problems of single mothers.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Згідно офіційної статистики, в Україні на початок 2021 року майже 120 тисяч сімей виховували дітей без другого партнера. Але ці цифри відображають лише тих, хто отримує матеріальну допомогу від держави, а право на таку допомогу мають не всі, і фактично одиноких матерів та батьків у 10 разів більше – близько мільйона. Це майже кожна п'ята сім'я з дітьми, а у 96% випадків мова йде саме про самотніх матерів. Тож проблема неповних сімей лишається традиційним жіночим питанням, полем для спекуляцій і моралізаторства, а також величезним ризиком бідності.

Соціальна робота з категорією самотніх матерів в Україні передбачена в основному виплатами матеріальної допомоги та наданням пільг при отриманні певного переліку послуг, але це не може вирішити цілу низку проблем, що постають на життєвому шляху одиноких матерів.

Матері, що виховують дитину самотійно, часом потребують особливого підходу у багатьох життєвих питаннях – працевлаштування, отримання медичних послуг, освіта, культура та інші. Відсутність достатнього вільного часу та постійна прив'язаність до дитини не дає можливості повною мірою та у необхідний час отримувати ті чи інші послуги. Такі складнощі можуть призвести до більших труднощів: проблеми зі здоров'ям, низький рівень конкурентоспроможності на ринку праці у зв'язку із відсутністю можливостей навчання та, як наслідок, скрутне матеріальне становище та важкий психологічний стан

Слід також приділити достатньо уваги соціальній підтримці одиноким матерям, що залишились в Україні на час воєнного стану. Окрім вищеперерахованих проблем, одинокі матері можуть стикатись із проблемами психологічного характеру, що спричинені постійним страхом; побутовими проблемами у наслідок внутрішнього переміщення із зони активних бойових дій; порушенням комунікаційних зав'язків із рідними та близькими тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену материнства першими почали приділяти увагу зарубіжні вчені Ф. Ар'ес, Х. Дойч, Е. Бетінтер, М. Мід, А. Річ, Н. Чодороу, К. Хорні та ін. В Україні цей феномен не достатньо розкритий, на сьогодні материнству приділено увагу у працях таких вітчизняних вчених: І. Анчева, С. Канюк, О. Кісь, Н. Мицюк, О. Стрельник, В. Стинська, О. Шевченко та інших. Проблематика соціальної роботи та соціальної підтримки одиноких матерів в умовах воєнного часу зовсім не розкрита та потребує повноцінного теоретичного аналізу та практичного дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично дослідити питання соціальної підтримки самотніх матерів в умовах воєнного часу, а також розробити шляхи ефективної соціальної підтримки самотніх матерів в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливе ставлення суспільства і держави в історичному розрізі було до самотніх матерів, їх дітей та безпритульних дітей. І хоча жінку третього тисячоліття вже не засуджують за те, що вона виховує дитину без батька й не перебуває у шлюбі, а таких дітей уже не називають байстрюками, все одно наявність неповних сімей залишає свій відбиток на становленні особистості дитини та сприйнятті її суспільством. Але перш ніж здобути право не бути суспільними паріями, матерям-одиначкам довелося пройти довгий шлях, сповнений фізичних покарань, заслання й громадського осуду [2, с. 68].

Термін «самотня матір» на законодавчому рівні не визначено. Проте відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів», самотньою матір'ю вважають жінку, яка не перебуває у шлюбі та у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено у встановленому порядку за вказівкою матері; вдову; іншу жінку, яка виховує і утримує дитину сама [3]. За цим визначенням для визнання «іншої жінки» самотньою необхідно дві ознаки: вона і виховує дитину, і сама її утримує.

Окрім поняття, в законодавчих актах України врегульовано питання фінансової допомоги самотнім матерям, податкові пільги та гарантії трудового законодавства щодо відпусток, а також особливості соціальних гарантій на період введення військового стану в Україні.

Сучасні технології соціальної роботи з самотніми матерями в умовах воєнного часу засновані на методах та прийомах роботи з неповними сім'ями. Вирізняють такі особливості неповної сім'ї в залежності від типу: осиротіла неповна сім'я, неповна розлучена сім'я, сім'я матері-одиначки.

Найбільш типовою проблемою неповних сімей є матеріальні проблеми. Наодинці з дитиною мати не в змозі прогодувати себе та її. Державна допомога та аліменти суттєво не покращають ситуацію. Матері, що навчаються, не працюють, мають кількох дітей та не мають власного житла, потрапляють в особливо тяжке становище. Тому неповні сім'ї підлягають великій фінансовій допомозі з боку державних установ та населення, переважно з різних фондів соціальної допомоги населенню.

Соціальна робота з самотніми матерями повинна забезпечувати соціальну профілактику сімейних проблем, здійснювати систему заходів, спрямованих на профілактику аморальної та протиправної поведінки дітей та молоді, полягає у наданні соціальної підтримки та послуг з метою реалізації програм роботи з сім'ями; надання допомоги матерям у вирішенні складних проблем розвитку сім'ї.

При організації соціальної роботи з самотніми матерями можуть бути застосовані індивідуальні консультативні бесіди та групові методи роботи – тренінги. Соціально-психологічний тренінг визначається як галузь практичної психології, орієнтована використання активних методів групової психологічної роботи з розвитку компетентності у спілкуванні.

Безпосередня робота з самотніми матерями, що постраждали внаслідок воєнних дій на території України може здійснюватися у декількох напрямках: надання індивідуальних консультацій, робота в групах, онлайн робота із самотніми матерями, що виїхали з дітьми закордон, проведення розважальних онлайн-занять для дітей,

інформування одиноких матерів, щодо актуальної ситуації у нормативно-правовому полі, додаткових можливостях та сучасних методах надання соціальних послуг.

Сучасна ситуація в Україні, введення військового стану, постійне перебування у стресовому стані, вносить свої корективи як у нормативно-правовому полі соціальної роботи так і значно розширює коло проблем щодо надання соціально-психологічної підтримки одиноким матерям та їх сім'ям.

Важливою частиною теоретичного дослідження є вивчення міжнародної практики організації соціальної підтримки самотніх матерів в умовах воєнного часу. Зарубіжний досвід цього питання реалізується через низку стратегій: стратегія допомоги малозабезпеченим, стратегія соціальної допомоги одиноким батькам, стратегії, зорієнтовані на підтримку всіх сімей із дітьми, зокрема і неповних, стратегія, орієнтована на успішне поєднання одинокими батьками батьківської та професійної ролей та державну допомогу неповним сім'ям.

Таким чином, існуюча система соціальної підтримки сімей одиноких матерів не дозволяє, достатньою мірою, вирішити проблеми, що виникають у цих сімей. Зумовлено це насамперед тим, що вона не враховує конкретних проблем сімей одиноких матерів та в умовах принципу адресності реалізується не повною мірою.

Для виявлення найбільш актуальних проблем та формування максимально ефективної соціально-психологічної роботи з одинокими матерями, нами було проведено емпіричне дослідження, яке складалось із декількох етапів: визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження; вибір методик дослідження; безпосереднє проведення дослідження; кейс-аналіз отриманих даних та вибір шляхів подолання окреслених проблем.

Дослідження проводилось на території Вінницької територіальної громади за інформаційною підтримкою громадських організацій м. Вінниці та Вінницької області. Загальна кількість вибірки склала 80 осіб (за гендерною ознакою: 100% жінки) віком від 18 до 60 років. Вибірка із 80 осіб була поділена на три підгрупи за віковою ознакою, а саме: особи до 30 років (30 осіб), особи від 31 до 45 років (30 осіб), особи старше 45 років (20 осіб).

Для здійснення емпіричного дослідження було обрано методики діагностики психічних станів та властивостей особистостей «Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» [1, с. 100] та «Диференціальна діагностика депресивних станів» [1, с. 124], а також розроблено авторську анкету-опитувальник самотніх матерів, що перебувають в Україні в умовах воєнного часу: «Виявлення потреб одиноких матерів в умовах воєнного часу» та метод кейсового аналізу.

Результати даних отриманих в ході використання методики діагностики психічних станів та властивостей особистостей «Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» зводились до того, що учасниці дослідження мали оцінити твердження стосовно їх емоційного стану безпосередньо в момент опитування та оцінити свої почуття у звичайному житті. Оскільки опитування проводилось в умовах воєнного часу, було важливим відстежувати рівні тривожності саме в такому розрізі. Отримані дані показали, що 60 % респонденток відзначити помірний рівень тривожності за шкалою самооцінки реактивної тривожності. Ще 25 % відмітили низьку тривожність та 15 % – високу тривожність за цією шкалою (рис. 1).

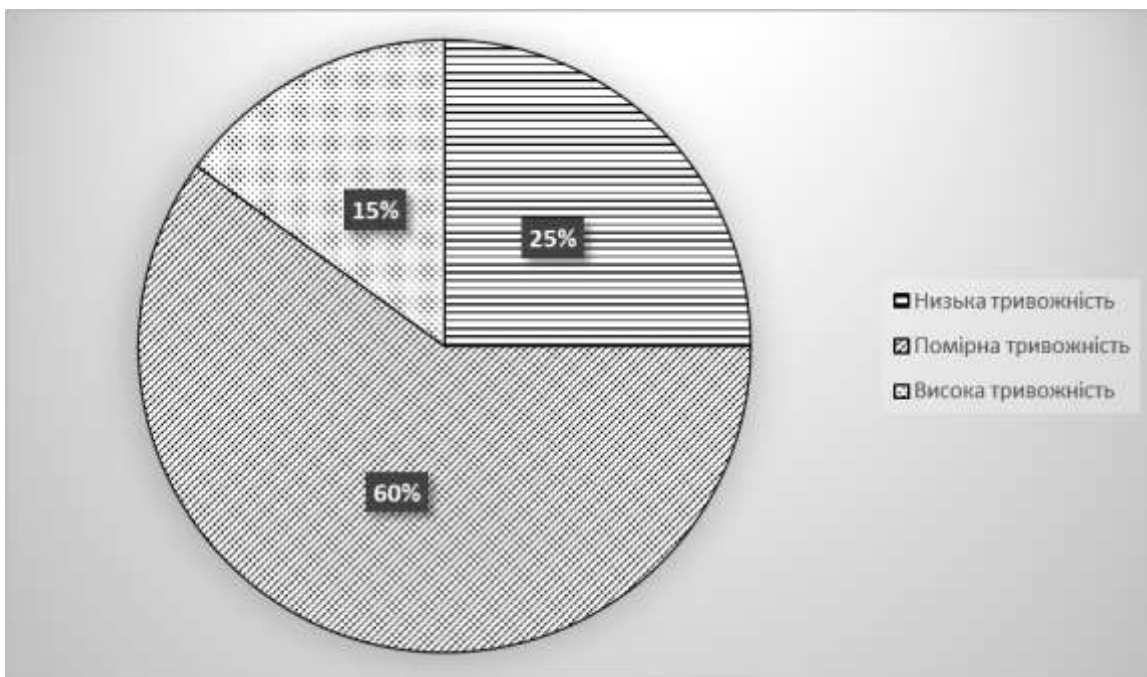

Рис. 1. Результати даних Шкали самооцінки реактивної тривожності

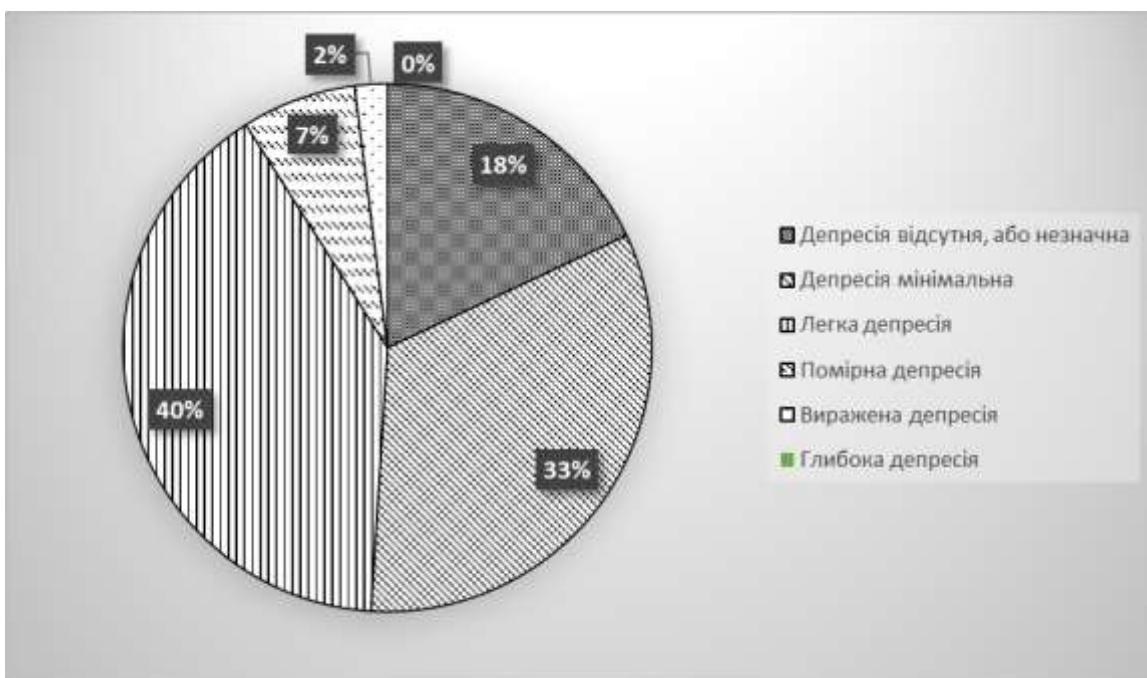

Рис. 2. Аналіз результатів отриманих за методикою «Диференціальна діагностика депресивних станів»

Порівнюючи загальні результати щодо рівня тривожності по обом шкалам, можна зазначити, що при стандартній ситуації, одинокі матері, що стали учасницями нашого дослідження, відчували досить низький рівень тривожності. Але введення такого негативного фактору впливу як загострення воєнних дій на території України та

повномасштабне вторгнення ворога, призвів до підвищення рівня реактивної тривожності одиноких матерів.

Дані отримані в ході використання методики «Диференціальна діагностика депресивних станів» показали, що у більшості опитаних одиноких матерів спостерігається легка депресія – 40 %, ще у 33 % депресія мінімальна та у 18 % жінок депресія відсутня, або незначна. Позитивним є той факт, що серед опитаних жінок не виявлено факту глибокої депресії, а виражена депресія спостерігається лише у 2 % опитаних. Слід також зазначити, що у 7 % респонденток відзначається помірна депресія (рис. 2).

На третьому етапі емпіричного дослідження було проведено опитування щодо виявлення основних проблем та потреб одиноких матерів. Для проведення дослідження нами було розроблено авторський опитувальник «Виявлення проблем та потреб одиноких матерів в умовах воєнного часу». З отриманих даних можемо зазначити, що найчастіше жінки відзначали фінансові проблеми та перешкоди при працевлаштуванні. Ті жінки які вказували на відсутність емоційної підтримки також зазначали і особисті конфлікти. Відсутність інформації про права одиноких матерів зазначили майже всі учасниці дослідження та вагомий відсоток жінок вказали на складнощі при взаємодії із соціальними службами. Найактуальніші загальні проблеми, що зазначені респондентками в ході дослідження відображено на рис. 3.

Рис. 3. Основні проблеми одиноких матерів в Україні

З метою узагальнення даних, отриманих в ході емпіричного дослідження та окреслення найбільш нагальних соціальних проблем одиноких матерів, що можуть бути вирішені шляхом запровадження та реалізації соціальних проектів в Україні та окремих територіальних громадах, проведено кейсовий аналіз на основі даних отриманих шляхом польових досліджень. Результати аналізу допомогли окреслити найбільш проблемну категорію одиноких матерів, виявити найактуальніші проблеми та окреслити можливі шляхи подолання труднощів у побудові соціальної роботи із зазначеною категорією жінок.

Якщо враховувати специфіку і складнощі сучасного життя одинокої матері в Україні з урахуванням воєнного часу та проведенням активної фази бойових дій у низці регіонів України, слід відзначити нові проблеми, що постають на шляху жінки – втрата

роботи, підвищення конкуренції на ринку праці, складнощі взаємодії із соціальними службами, постійний стрес, підвищення відповідальності за дитину.

У зв'язку із дистанційним навчанням та невідвідуванням дошкільних навчальних закладів, в умовах воєнного часу зростає залежність жінки від підтримки рідних та близьких, у разі відсутності такої підтримки, жінка вимушена забезпечувати утримання няні, або шукати вид зайнятості із гнучким графіком.

Проаналізувавши проблеми одиноких матерів, що виникають на різних етапах їх життя та з урахуванням особливостей життєдіяльності в умовах воєнного часу, можемо відзначити, що більшість одиноких матерів стикаються із фінансовими проблемами, причиною яких в основному є безробіття. Причин безробіття одиноких матерів є декілька: висока конкуренція на ринку праці, відсутність можливості професійного розвитку, необхідність постійного перебування поряд із дитиною та відсутність підтримки від рідних та близьких. Слід також зазначити, що одинокі матері часто виконують роботу, що не відповідає їх фаху та/або нижче із професійних можливостей. Це пов'язано із тим, що жінка погоджується на будь-яку роботу, обираючи її за графіком, а не по рівню оплати чи кваліфікації.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Виходячи з даних проведеного дослідження, можна зазначити, що одинокі жінки можуть бути різного віку, різного рівня доходів, різного соціального статусу та відповідно мають дуже рівні показники психологічного стану. Але не для всіх проблема безробіття стоїть так гостро, як для тих жінок, які виховують дітей дошкільного та шкільного віку, адже в умовах воєнного часу ці діти максимально прив'язані до батьків. Також слід зазначити, що ці жінки не мають постійної підтримки зі сторони рідних та близьких.

Вирішення проблем безробіття одиноких матерів ми вбачаємо в організації та реалізації соціальних проєктів, спрямованих на розвиток професійних компетенцій жінок та підвищенні рівня обізнаності з галузі підприємництва, а також пошук шляхів фінансової підтримки бізнес-ідей одиноких матерів з метою забезпечення їх зайнятості та постійного доходу, а також поповнення державної казни у вигляді податкових відрахувань нових жінок-підприємців, що є особливо важливим у сучасних складних умовах воєнного часу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коkun О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
2. Костишин Е., Грицанюк В., Логвиненко В. Соціокультурні засади материнства та дитинства в українській історичній традиції. *Молодь і ринок*. № 11–12 (197–198), 2021. С. 67–73
3. Про практику розгляду судами трудових спорів: Пленум Верховного Суду України від 06 листопада 1992 року №9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009700-92#Text> (дата звернення: 25.01.2023).

REFERENCES

1. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kopanytsia O.V., Malkhazov O.R. (2011). Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchyykh pidrozdiliv: Metodychnyi posibnyk. Kyiv [in Ukrainian]
2. Kostyshyn E., Hrytsaniuk V., Lohvynenko V. (2021). Sotsiokulturni zasady materynstva ta dytynstva v ukrainskii istorychnii tradytsii. *Molod i rynek*, 11–12 (197–198), 67–73 [in Ukrainian]
3. Pro praktyku rozghliadu sudamy trudovykh sporiv: Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.1992 r. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009700-92#Text>